

Citation:

M.J. de Goeje, Levensbericht R.P.A. Dozy, in:
Jaarboek, 1883, Amsterdam, pp. 12-52

LEVENSBERICHT
VAN
REINHART DOZY
DOOR
M. J. DE GOEJE.

In den avond van 29 April dezes jaars ontviel der Akademie een lid, wiens roem ver buiten de grenzen van het vaderland reikt, die den goeden naam van Nederland op wetenschappelijk gebied nieuwen luister heeft bijgezet, en zich daardoor aanspraak verworven heeft op onze diepe en blijvende erkentelijkheid. Een ijverig lid der Akademie is hij nooit geweest; in de werken der Akademie vindt men slechts een enkele bijdrage van zijne hand *); in de laatste jaren woonde hij niet dan bij uitzondering eene zitting bij. Maar toch mag zijn roemrijke loopbaan hier niet onbeschreven blijven; want had hij de eer van het lidmaatschap niet noodig, hoewel hij die op prijs stelde, voor de Akademie was het eene eer, een man als hem onder hare leden te tellen. En de Akademie, of juister het Koninklijk Instituut, waarvan dit lichaam de voortzetting is, heeft middellijk medegewerkt, aan zijne studie eene richting te geven en hem de eerste gelegenheid geschonken, zich als degelijk geleerde te doen kennen.

*) Verslagen en Mededeelingen, Eerste reeks, III, p. 124 seqq.

In de vorige zitting heeft onze voorzitter in treffende en hartelijke woorden aan zijne nagedachtenis hulde gebracht en tevens de mededeeling van een uitvoerig levensbericht aangekondigd. Aan mij is de uitnoodiging gericht die eervolle taak op mij te nemen en ik heb die gaarne aanvaard. Want het vervullen dier taak is het voldoen aan eene behoefte van dankbaarheid en vriendschap.

REINHART PIETER ANNE DOZY is den 21sten Februari 1820 te Leiden geboren, waar zijn vader geneesheer was. Hij behoorde tot eene familie van Franschen oorsprong, die zich in 1647 uit Valenciennes in Holland had gevestigd. De geslachtsnaam was toen DOZY, zooals nog door een tak der familie geschreven wordt. Wanneer een zijner vaderen goedgevonden heeft het voorzetsel met den naam te verbinden, is mij onbekend, misschien is het in de Leidsche registers nog op te sporen. Zijdelings was hij verwant aan de beroemde orientalisten SCHULTENS, waarvan de oudste, ALBERT, met ELIZABETH d'OZY gehuwd was, die de moeder van den geleerden JAN JACOB, de grootmoeder van HENDRIK ALBERT werd. Een tak dezer familie draagt nog den naam SCHULTENS-DOZY. DOZY had er genoeg in dit te verhalen, maar het heeft geen invloed gehad op de keus zijner studie, want het is hem eerst in later tijd bekend geworden.

Uit zijne vroege jeugd is mij niets bekend, dan dat hij al vroeg veel van lezen hield. Zijne moeder SARA MARIA VAN LELYVELD, die eene begaafde en beminnelijke vrouw moet geweest zijn, heeft hij reeds als negenjarige knaap verloren. Daaraan schrijft een zijner leermeesters de onbuigzaamheid van karakter toe, die hem in zijne schooljaren eigen was. Te recht of te onrecht kan ik niet beslissen. Op mannelijken leeftijd hadden vastberadenheid en zelfvertrouwen er de plaats van ingenomen. Verscheidene jaren bracht hij door in de kostschool van den heer VAN VEEN te Wassenaar; later was hij korten tijd te Hattem. In Juli 1834 werd hij toevertrouwd aan Dr. J. J. DE GELDER om voor het akademisch onderwijs te worden opgeleid, en bleef daar tot Juli 1837,

toen hij als student werd toegelaten. Aan de vriendelijkheid van den eerwaardigen, nu reeds tachtigjarigen, Dr. DE GELDER dank ik omtrent deze periode eenige inlichtingen, die ik in zijn eigen woorden hier mag mededeelen. »Ik kan mij niet herinneren, schrijft hij, waar DOZY lager onderwijs genoten heeft eer hij tot mij kwam. Toen ik hem examineerde, maakte zijn kennen en begrijpen van historische feiten een zeer goeden indruk op mij. Ook was hij reeds tamelijk bedreven in de Fransche, Duitsche en Engelsche taal. De omstandigheden waren op onze school voor DOZY zeer gunstig. Een ander lichamelijk forscher ontwikkelde knaap, A. VAN EYCK BIJLEVELD, thans raadsheer in het Gerechtshof te Amsterdam, werd een paar maanden later aan mij met hetzelfde doel toevertrouwd. Insgelijks een flinke, knappe leerling, die later in de Rechten en Letteren promoveerde. Zeer zelden heeft een docent het voorrecht, dat hem zulke leerlingen worden toevertrouwd, die bij uitstekenden aanleg zoo wedijverden om elkaar den voorrang te betwisten. Als knaap was Bijleveld krachtiger ontwikkeld en daarenboven eenige maanden ouder dan dozy. Beiden waren niet gemakkelijk voor hunne medeleerlingen, zonder dat zij evenwel zich iets onbetamelijks veroorloofden — en beiden gingen gelijktijdig de Akademische lessen bijwonen.” De heer DE GELDER had later de loffelijke gewoonte, zijnen leerlingen die voor de theologie bestemd waren, onderwijs te geven in de eerste beginselen der Arabische taal, omdat naar zijne overtuiging op dien grondslag alleen eene degelijke beoefening van 't Hebreeuwsch kon plaats hebben en uit het praktische inzicht, gelijk hij het in 't voorbericht zijner Rudimenta (Leiden, Brill 1854) uitspreekt, dat die beginselen moeten geleerd worden »voordat de jongeling aan zichzelf wordt overgelaten en dan zoo lichtelijk, ook bij goeden wil en lust tot arbeid, het noodzakelijke aan het aangename opoffert.” Nu stelde hij DOZY voor, daaraan te beginnen, en deze die reeds veel gelezen had en zich vooral tot de middeleeuwsche geschiedenis en letterkunde aangetrokken voelde

aarzelde geen oogenblik het voorstel aan te nemen. »Weinig kon ik vermoeden, schrijft Dr. DE GELDER, dat eene proefneming, die met den vluggen DOZY veilig kon gewaagd worden, zoo beslissend zou zijn voor zijne studiën, toen ik hem in April 1837 voorstelde om zijn ledigen tijd — dat wil zeggen dien hij in vergelijking met zijne medeleerlingen overhield — aan het Arabisch te besteden. Dit was juist een kolfje naar zijn hand, want het was wat nieuws en de andere jongens deden het niet *). Ik gaf hem ROORDA's Grammatica in handen en deed hem de etymologie bestudeeren, met dit gevolg, dat hij in Juni 1837 reeds tamelijk met het analyseeren over weg kon.”

Toen DOZY student werd, bij zijne tijdgenooten alleen in mathesis achterstaande, maar in geschiedenis en aardrijkskunde, in nieuwe talen, in uitgebreidheid van lectuur allen vooruit, met grooten leerlust, maar met neiging tot dilettantisme, had hij het geluk in de Faculteit der Letteren te Leiden den man te vinden, die aan zijne studiën een bepaalde richting zou geven en op zijne vorming een zeer heilzamen invloed oefenen. De jonge hoogleeraar WEIJERS was in waarheid een voorbeeldig leermeester. Hij sprak goed en aangenaam, was klaar en bondig in zijne verklaringen, streng en geduldig tevens. Als taalgeleerde had hij nauwelijks ergens zijn evenknie, maar weinig zijn de geschriften die zijn naam op den titel dragen, want hij leefde bijna geheel voor zijn onderwijs en zijne leerlingen. Dozy had de eerste colleges van WEIJERS bezocht uit nieuwsgierigheid, maar voelde zich zoo tot hem aangetrokken, dat hij besloot ze te blijven volgen; in het eerste jaar was zijn keus gedaan, in het volgende kreeg hij reeds privaat-onderwijs in het Arabisch, waarvoor zijn vader gaarne ruim betaalde, en toen

*) In het levensbericht van DOZY in DUGAT's biographiën van Orientalisten, dat wat de feiten betreft met eene autobiographie gelijkstaat, is de voorstelling anders.

hij aan het einde van zijn tweede studiejaar Candidaat in de Letteren was geworden, werd dit met dubbele kracht voortgezet. **WEIJERS** vorderde van zijne leerlingen ernst en toewijding, maar bovenal de deugd, die hijzelf tot overdrievens toe betrachtte, nauwkeurigheid. Dozy is hem daarvoor zijn leven lang dankbaar gebleven. Geen enkel werk van hem dat niet getuigenis aflegt van de getrouwheid, waarmede hij ook deze les van zijn meester heeft behartigd.

Wat **DOZY** het eerst had doen deelnemen aan de lessen in 't Arabisch, was het verlangen om Oostersche dichters te kunnen lezen. Doch **WEIJERS** was geen vriend van Arabische poëzie; wanneer hij die met zijne leerlingen behandelde, was het enkel als middel om spraakkunst te onderwijzen. Aan den anderen kant had **DOZY** reeds gezien dat het oogenblik nog ver af was, dat hij de moeilijke taal zoo zou kennen, dat hij dichters vlot zou kunnen lezen. **WEIJERS** moedigde hem aan, zich op Arabische geschiedenis toe te leggen, maar **DOZY** was nog te jong voor deze studie; hij raakte verward in den doolhof van dynastiën, veroveraars en veldslagen. Beter voor zijne krachten berekend was de lexicographie. Het Arabische lexicon van **FREYTAG** was evenals dat van onzen grooten landgenoot **GOLIUS**, waarvan het een tweede uitgave met eenige aanvullingen was, in hoofdzaak niets dan de vertaling van eenige Arabische lexica, waarin de woorden door synoniemen of door omschrijving verklaard worden en die zich bijna uitsluitend tot de zoogenaamd klassieke taal, d. i. de taal van Koran, traditie en poëzie bepalen. Van daar dat men al lezende vele woorden aantreft, die òf geheel ontbreken, òf zeer gebrekkig verklaard zijn. Dit ondervindt reeds de student, en weldra ziet hij de noodzakelijkheid in, die op te teekenen en door vergelijking van verschillende plaatsen de beteekenis op te sporen. Zoo ging het ook **DOZY**; en de man, wiens wijze van werken hij zich tot voorbeeld en ideaal stelde was **ETIENNE QUATREMÈRE** *),

*) Vgl. Gids 1844, I, p. 10.

wiens aantekeningen hij las en herlas tot hij ze haast van buiten kende. Dus was de stand zijner studiën, toen hij toevallig kennis kreeg aan eene prijsvraag, door de 3^e klasse van het Koninklijk Instituut in de zitting van 16 December 1841 uitgeschreven: »De vestibus, quibus Arabes utriusque sexus diversis temporibus et in diversis terris usi sunt, aut etiam nunc utuntur, ita exponatur, ut, post brevem de universis disputationem, singulae secundum ordinem litterarum Arabicarum deinceps recenseantur, earumque forma, materia atque usus explicentur.»

De vraag kwam hem zoo te pas, dat zij als voor hem bedacht scheen. Maar zeer zeker was dit niet het geval. WEIJERS had de vraag voorgesteld, maar voor de beantwoording allerminst op zijn nog jeugdigen leerling gerekend. Het was van dezen ook een stout bestaan zich daaraan te wagen. Want men zou bij de beoordeeling niet met betrekkelijke verdienste tevreden zijn, maar vorderde den arbeid eens geleerden. De enkele vrienden aan wie het plan in vertrouwen werd medegedeeld, rieden het waagstuk af. Zij wisten hoe geleerd, hoe bekwaam, hoe ijverig DOZY was, maar — zooals een hunner het hier onlangs uitdrukte — zij hadden den geheelen omvang zijner reuzenkracht nog niet gemeten. Er was verder reeds eenige tijd verlopen, zoodat er slechts een jaar voor het werk beschikbaar was. En de hoeveelheid boeken en handschriften, die daarvoor moesten onderzocht worden, was groot. Deze bezwaren had de juist twee en twintigjarige student overwogen, aan een had hij niet gedacht. Op de bibliotheek werd het wonderlijk gevonden, dat de jonge DOZY boeken bij kruiwagens vol naar huis haalde, en de goede GEEL maakte herhaaldelijk bezwaar hem er meer te leenen. En toen WEIJERS, die als Interpres legati Warneriani met het bestuur van de afdeeling Oostersche handschriften belast was, merkte dat DOZY elke week nieuwe handschriften vroeg, werd hij ongerust en vreesde dat zijne studie eene min ernstige richting ging nemen. Hij weigerde dus hem meer handschriften toe te

vertrouwen, tenzij hij eerst voldoende inlichting kon geven over het doel dat hij zich voorstelde. Het geval was moeilijk. DOZY wist dat WEIJERS zou behooren tot de commissie van beoordeeling van het prijsantwoord, en de naam des schrijvers moest onbekend blijven tot na de beslissing. Maar wilde hij zijn plan niet opgeven, zoo moest hij WEIJERS deelgenoot van zijn geheim maken. Deze was verbaasd over zijn moed. Hij ried het hem niet af, maar hielp hem evenmin op weg. Van nu af mocht hij echter vrij handschriften gebruiken. Met alle krachtsinspanning gelukte het DOZY klaar te komen en zijn antwoord, gedeeltelijk overgeschreven door zijn trouwen vriend M. DE VRIES, voor den gestelden termijn in te zenden. In de zitting van 20 November 1843 werd hem de uitgeloopte prijs toegekend. Op zijn verzoek werd hem daarbij toegestaan, zijn werk nog aan te vullen en te verbeteren zooveel hij wilde. Eerst in 1845 verscheen het onder den titel: »Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes." Het oordeel van het K. Instituut vond algemeen instemming. Het boek getuigde van eene inderdaad verbazende belezenheid in Arabische schrijvers, in Spaansche letterkunde, in reisbeschrijvingen, en maakte door de behandeling van de rijke stof aanspraak op den roem, een uitstekend specimen te zijn van lexicographischen arbeid. DOZY had zich in volle zee gewaagd en was gebleken een voortreffelijk zwemmer te zijn. Het strekt het K. Instituut tot eer, hem daarvoor de gelegenheid geopend te hebben.

WEIJERS had zelf veel Spaansch-Arabische schrijvers gelezen en koos ze gaarne ter behandeling met zijne leerlingen. DOZY had bij deze lectuur ook kennis gemaakt met CONDE's *Historia de la dominacion de los Arabes en Espagna* (1820) en gezien dat deze schrijver de bronnen niet kritisch gebruikt en vele fouten gemaakt had. De noodzakelijkheid om dit boek goed te verstaan, was de aanleiding geworden tot zijne Spaansche studiën. Ons bemind medelid DE VRIES heeft mij met zijne bekende goedheid eenige brieven van DOZY ter lezing gegeven, waarvan de eerste van 13 Augustus

1841. de laatste van 21 Juli 1851 is. In den eersten dezer brieven lezen wij het vriendelijk verzoek om hem een Spaansche grammatica, een lexicon en een Don Quixote te leenen. »Ik moet thans absoluut Spaansch leeren, schrijft hij, daar CONDE's Geschiedenis der Mooren in Spanje ongetwijfeld slecht in het Duitsch vertaald is." Wat dozy ondernam, deed hij goed. In een brief van 3 September 1843 lezen wij: »Zooveel tijd ik over heb, besteed ik aan Spaansche litteratuur. — Door mijn correspondent in Londen hoop ik mijne Spaansche bibliotheek tot een der beste te maken die hier te lande zijn; maar voor ik meer opzettelijk belletrie ga verzamelen, moet ik al het historische uit de middeleeuwen bij elkander hebben, hetgeen echter, zoo ik hoop, zeer spoedig het geval zal zijn." De brief is vol van LOPE DE VEGA, over wiens taal eenige fijne opmerkingen gemaakt worden en over wien hij toen plan had iets te schrijven. Maar zijne belangstelling werd vooral in beslag genomen door het vele dat uit Spaansche kronieken en stedenbeschrijvingen voor Arabisch-Spaansche topographie te halen was. In dien tijd was bij hem reeds het plan gerijpt, een deel der Arabisch-Spaansche geschiedenis zelf te behandelen en daarvoor eerst al de onuitgegeven bronnen bijeen te zoeken en toegankelijk te maken. Op raad van WEIJERS had hij daarvoor de geschiedenis gekozen der Abbadieden, eene dynastie, die na den val der Omayaden te Sevilla regeerde, onder welke letteren en kunst welig gebloeid hadden en welker val onder zeer tragische omstandigheden plaats had. Hij begon hieraan ernstig, zoodra het prijsantwoord was ingezonden. Geheel naar de methode van zijn meester, werd aan den Arabischen text eene Latijnsche vertaling met verklarende aantekeningen toegevoegd. Uit den brief blijkt dat reeds in September 1843 het eerste stuk persklaar was, doch moest blijven liggen wegens eene ernstige ongesteldheid van WEIJERS, die het vooraf nog eens nauwkeurig wilde lezen. »Of ik wil of niet, ik moet met drukken wachten, schrijft hij, hetgeen mij gansch niet aan-

staat. Niet dat mijn werk niet beter wordt, hoe langer het onder mij blijft en hoe meer ik lees; inderdaad, kon ik alles doen gelijk ik het wilde, dan gaf ik in de eerste tien jaren niets uit, en kwam dan met een tiental deelen, het resultaat van voortdurend onderzoek, voor den dag; — maar dat kan toch niet; en daar mijn eerste deel nu toch taliter qualiter klaar is, wilde ik het ook maar toeroepen: *liber, en hierna beter!*” Eindelijk werd er toch een begin gemaakt; de eerste bladen werden als dissertatie ingeleverd, waarop hij den 1 Maart 1844 den doctorstitel verwierf.

WEIJERS had de promotie niet kunnen bijwonen. De ongesteldheid, die hem in het vorige jaar had aangetast, was zooals DOZY reeds vreesde, ongeneeslijk gebleken en voerde hem een maand na de promotie van zijn leerling op 38 jarigen leeftijd ten grave. Om hem op te volgen werd de hoogleeraar JUYNBOLL uit Groningen naar Leiden beroepen. Het schijnt nu wonder, dat men er niet aan dacht dozy de plaats zijns leermeesters te geven. Maar men bedenke dat het Dictionnaire des noms des vêtements nog in bewerking was, dat de dissertatie een kleinen omvang had en weinig meer bewees dan dat de jonge doctor een vrij moeilijken Arabischen schrijver kon vertalen, dat er behalve dit slechts een stukje van zijne hand bestond in de Gids van Januari 1844 over *vern's Dissertatio de institutis Arabum erudiendae juventuti* *), dat van zijne kennis van Hebreeuwsch en Syrisch nog niets gebleken was en vooral dat de eenige, die had kunnen zeggen wat men van DOZY kon verwachten, de overleden leermeester zelf was. JUYNBOLL daarentegen had in zijne Letterkundige Bijdragen en in de Orientalia het bewijs gegeven van vertrouwdheid met de verschillende Semietische talen, had reeds 10 jaar in Franeker, 4 jaar in

*) Zijne eerste bijdrage in het Journal asiatique „Histoire des Benou-Ziyân de Tlemcen” verscheen in de Mei-Juni aflevering van 1844. Als student had hij kleine stukjes in „de Referent” geschreven.

Groningen het hoogleeraarsambt bekleed en was een man van 42 jaar, terwijl dozy slechts 24 telde.

Dat de keuze van Curatoren voor dozy eene teleurstelling was, spreekt van zelf. Zij was het dubbel, omdat hij reeds sedert zijn tweede studentenjaar in stilte, twee jaar geleden openlijk verloofd was. Maar het was voor hem geen levensquaestie. Als student had hij het voorrecht gehad, zich, alleen met het voorbehoud dat hij de examina had af te leggen, die voor 't verkrijgen van den doctoralen graad noodig waren, geheel aan zijne lievelingsstudie te kunnen wijden, zonder zich de vraag te hoeven stellen: waarmede zal ik mijn brood verdienen, of zich de aanschaffing der voor deze studie onmisbare kostbare werken te moeten ontzeggen. Ook na zijne promotie kon hij zijn werk rustig voortzetten en zelfs behoefde hij zijn huwelijk niet uit te stellen. Reeds voordat de vraag, wie WEIJERS zou opvolgen, beslist was, in den zomer van 1844, huwde hij Mej. MARIA C. VAN GOOR DEN OOSTERLINGH, eene voortreffelijke vrouw, die de plannen en idealen van haren echtgenoot verstond en bevorderde, zijn smaak voor natuur- en kunstschoon deelde, en die hem to aan zijn dood een trouwe levensgezellin gebleven is.

Het jonge paar deed zijne huwelijksreis in Duitschland en DOZY maakte van de gelegenheid gebruik niet slechts om met eenige vakgenooten kennis te maken, zooals met den toen reeds beroemden Leipziger hoogleeraar FLEISCHER, die hem, zooals hij aan DE VRIES schreef, »enthousiasmeerde,» maar ook om in enkele bibliotheken nasporingen te doen naar bronnen voor de geschiedenis der Abbadieden. Daar vond hij te Gotha in een Arabisch handschrift de hoofdbron voor de geschiedenis van den Cid Campeador, waarvan hij terstond de groote belangrijkheid begreep. Hij verkreeg toestemming dit en vele andere handschriften mede naar Leiden te nemen en kwam terug vol van plannen, die zich echter reeds begonnen te schikken om een reuzenplan, de geschiedenis te schrijven van de Arabische heerschappij in Spanje.

De Duitsche reis werd in het voorjaar van 1845 gevolgd door eene reis naar Engeland, hoofdzakelijk om in Oxford afschriften en uittreksels te maken. Want in dien tijd gold daar nog de wet, die wij later met vereende krachten omvergestooten hebben, dat geen handschrift mocht uitgeleend worden. Ook hier was de oogst rijk. Deze reis kwam ook onze letterkunde ten goede. Op verzoek van zijn vriend DE VRIES de Hollandsche en Vlaamsche middeleeuwsche geschriften te Oxford onderzoekende, had hij het geluk twee nog geheel onbekende gedichten te vinden. De brief dien hij hierover aan DE VRIES schreef is door dezen openbaar gemaakt in de Verslagen en Berichten, uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der Oud-Nederlandsche Letterkunde (1845, p. 33—56).

In de laatste maand van dit jaar werd een prospectus verzonden, behelzende het plan om bij genoegzame ondersteuning eene reeks van Arabische texten uit te geven. Deze onderneming had het gewenschte gevolg. Er kwamen genoeg giften en intekeningen, dat de firma LUCHTMANS op de zaak durfde ingaan. Reeds in 1846 verscheen de eerste aflevering van het eerste werk dezer serie, de historische commentaar van Ibn Badroen op het gedicht van Ibn Abdoen over den val der Aftasieden, eene dynastie, die te Badajoz geregeerd had. In 't begin van hetzelfde jaar verscheen het voor rekening van het Legatum Warnerianum gedrukte eerste deel der Historia' Abbadidarum. De inrichting van dit boek heb ik reeds beschreven. Ik mag er nu bijvoegen, dat dezelfde trouwe vriendenhand, die de prijsvraag had helpen schrijven, het Latijn zorgvuldig herzien had. De titel bewijst dat dozy toen nog meende de uitgave der bronnen door eene geschiedenis der dynastie in het Latijn te laten volgen. Toer in 1852 het tweede deel verscheen, was dit voornemen reeds opgegeven, daar een grootscher plan het had overbodig gemaakt. De titel werd daarom ook gewijzigd tot Scriptorum Arabum loci de Abbadidis. Ook is in dit tweede deel de Latijnsche vertaling weggelaten. Aan de behandeling van

den text van dit deel ziet men klaar dat de geleerdheid des bewerkers zeer vermeerderd, zijne kritiek vaster en dege-lijker is geworden. Maar ik loop daarmee den tijd vooruit. Tusschen de verschijning van het eerste en die van het tweede deel liggen zes hoogst gewichtige jaren.

In 1846 werd DOZY op voorstel van JUYNBOLL Adjutor Interpretis legati Warneriani met opdracht om den catalogus der handschriften te maken, en hij nam deze betrekking aan op voorwaarde dat hij onafhankelijk van den Interpreter zou mogen arbeiden, niet zooals de Adjutoren van WELJERS onder aanhoudend en drukkend toezicht. Door deze voorgangers was een soort van catalogus gemaakt, die echter zoo gebrekkig en planloos was, dat er niet aan kon gedacht worden hem uit te geven. Dozy vatte ook dezen arbeid met meesterhand aan. Het plan door hem ontworpen, in hoofdzaak dat van GRAF, en de wijze van beschrijving zijn zoo uitstekend, dat zijn catalogus het voorbeeld van verscheidene andere is geworden. Hij had daarbij de voorzichtigheid de verdeling zoo te maken, dat de voor hem belangrijkste vakken der Arabische letterkunde het eerst aan de beurt kwamen, alsof hij een voorgevoel had, dat hij van de andere verschoond zou blijven. Toen hij zijne betrekking neerlegde, had hij al de boeken over taal- kunde, geschiedenis en kosmographie, de dichters en de fraaie letteren, de kleine helft van het geheel beschreven, en liet aan zijne opvolgers de mathematici en astronomen, de magie en alchymie, de wijsbegeerte, de godgeleerdheid en het recht. Zijn werk verscheen in het voorjaar van 1851 in twee deelen, voorafgegaan van eene inleiding, waarin de geschiedenis der Leidsche verzameling verhaald wordt en verslag gegeven van hetgeen tot dusverre voor de beschrijving der handschriften gedaan was. Dit werk nam slechts een gedeelte van zijn tijd in beslag. Ondertusschen werd ijverig zoowel aan de voortzetting der *Historia Abbadidarum*, als aan andere textuitgaven gearbeid. In 1847 verscheen op kosten van de London Society for the publication of

oriental texts, met eene Engelsche inleiding Abdolwâhid's geschiedenis der Almohaden. In ditzelfde jaar kwam de eerste aflevering uit van het tweede der Ouvrages Arabes, getiteld: Notices sur quelques manuscrits arabes, doch waarvan ver het grootste gedeelte uittreksels bevat uit Ibno'l-Abbâr's levensbeschrijvingen van de beroemdste mannen van Spanje. Dit werd eerst in 1851 voltooid, tegelijk met de kroniek van Afrika en Spanje van Ibn Adhâri, een allerbekendst werk, waarvan de eerste aflevering in 1848 verscheen. Deze teksten zijn alle met groote nauwkeurigheid bearbeid, meest voorzien van uitmuntende glossaria, waarin de woorden en beteekenissen verklaard worden die in FREYTAG's lexicon ontbreken, en dikwijls voorafgegaan door eene inleiding, waarin gewichtige vragen van historischen of letterkundigen aard worden besproken. Door deze uitgaven had DOZY zich onder zijne vakgenooten reeds bekend gemaakt als een man van groote geleerdheid, van een scherp en juist oordeel en van zeldzame werkkraft. Maar ondertusschen was een werk in voorbereiding, dat zijn naam in veel wijderen kring zou bekend maken en zijne schitterende gaven veel meer zou doen uitkomen.

Wij hebben gezien dat DOZY reeds als student tot het inzicht was gekomen, dat CONDE's Historia de la Dominacion de los Arabes in methode en nauwkeurigheid veel te wenschen overliet. Hoe beter hij de Arabische schrijvers van Spanje had leeren kennen, hoe duidelijker werd het hem, dat het geheele werk van CONDE geen vertrouwen verdiende, en dat dit gezag moest afgebroken worden, voordat eene ernstige behandeling der Arabisch-Spaansche geschiedenis mogelijk was. Er hoorde moed toe, dien strijd te aanvaarden. CONDE gold in dien tijd algemeen als meester op dit gebied, als de man die het wist, die uit de bron zelf had geput, en aan wiens gezag men zich slechts te onderwerpen had. Maar er was meer. MASDEU had in het laatst der vorige eeuw trachten te betoogen dat een groot gedeelte der Christelijke documenten voor de geschiedenis van Spanje onecht

was, en ook dit resultaat was naar DOZY's overtuiging ten onrechte aangenomen. Eindelijk bleek het werk van den welbekenden Spaanschen geleerde DON PASCUAL DE GAYANGOS, *History of the Mohammedan dynasties in Spain*, dat eene naar de bronnen bewerkte kritische geschiedenis der Spaansche Arabieren heette, met zoo weinig nauwkeurigheid en zoovele dwalingen gemaakt te zijn, dat ook dit niet op zijn voetstuk mocht blijven. En dit laatste moest DOZY eene persoonlijke opoffering kosten. Want tot dusverre was er tusschen hem en DE GAYANGOS eene zeer vriendschappelijke betrekking geweest en zelfs had DOZY meer dan een handschrift uit de fraaie verzameling van den Spanjaard ten gebruike gehad. Voor dien strijd was een volle wapenrusting noodig. Hetzelfde meesterschap, dat hij over de Arabische litteratuur had verkregen, moest hij hebben over die van het Christelijk Spanje in den uitgebreidsten zin. Wij vinden hem dan ook in 1847 en 1848 in deze studie verdiept. Ten bewijze strekken een opstel van hem in het *Journal asiatique* van Augustus 1847 over eenige Arabische woorden in eene Kastiliaansche kroniek, en zijne drie schoone stukken over de Kastiliaansche letterkunde der Middeleeuwen in de *Gids* van 1848. In 1849 verscheen het eerste deel der *Recherches sur l'histoire politique et littéraire de l'Espagne*. Het was het doodvonnis voor CONDE en alle schrijvers over Spaansch-Arabische geschiedenis, die van hem afhankelijk waren, en het werd met onverbiddelijke gestrengheid gestreken. Geene pogingen om het te verzachten hebben gebaat. Men heeft aanmerkingen op den vorm gemaakt, men vond de veroordeeling te scherp, de fouten te zwaar in rekening gebracht *). Maar onjuist of onverdiend heeft niemand het vonnis kunnen noemen. Aan deze polemiek was echter slechts een gedeelte van het werk gewijd. Het bevat eene reeks belangrijke studiën meest over kleine vorsten-

*) Dit geldt vooral ten opzichte van DE GAYANGOS.

dommen uit de elfde eeuw, waarin niet alleen de geschiedenis der dynastie, maar ook de letterkunde en beschaving behandeld worden. En als juweel prijkt in dit snoer *Le Cid*, *textes et résultats nouveaux*, dat bijna de helft van het geheele boekdeel vult, en later ook afzonderlijk is verschenen. Wij hebben vernomen dat het voornaamste Arabische geschrift over den Campeador in 1844 door DOZY te Gotha was gevonden. Dit gaf hem den toetssteen bij zijn onderzoek der Latijnsche kronieken en van het Poema del Cid. Hij vond dat het tot dusverre door allen, met uitzondering van HUBER, voor fabelachtig gehouden verhaal der *Cronica General* van ALPHONSUS X uit het Arabisch vertaald was en wel uit het werk van een tijdgenoot van den Cid zelve, en was zoo in het bezit van twee gewichtige bronnen, waarnaast zich verschillende andere berichten tot aanvulling en verklaring schaarden, en waarmede de ware geschiedenis van den Cid kon beschreven worden. In het tweede gedeelte wordt de tijd van het ontstaan der meer romantische verhalen besproken en met groote scherpzinnigheid en eene hooge mate van waarschijnlijkheid de vraag beantwoord, hoe de woeste condottiere de held der Kastiliaansche dichtkunst geworden is.

Van hetgeen over DOZY's *Recherches* in dien tijd gezegd werd, wil ik alleen een paar uitvoerige artikelen van DEFREMERY in den *Moniteur Universel* noemen, later in zijne *Mémoires d'histoire orientale* herdrukt. »Niemand, schrijft hij, was beter voorbereid dan DOZY om het werk van CONDE over te doen. Hij was toegerust met eene diepe kennis van de Arabische taal, niet slechts van de taal der geschiedschrijvers, maar evenzeer van de zooveel moeilijker spraak der rederijkers en dichters; hij was vertrouwd met de letterkunde van Spanje evenals met een groot deel van die van het overige Europa; hij was dus volkomen in staat zijn onderwerp van alle kanten te naderen, het onder alle gezichtspunten te beschouwen. Hij laat dan ook voortdurend naast elkaar optreden Latijnsche charters, opschriften en kronieken,

Spaansche kronieken en romancero's, Arabische documenten, waaronder geen is, waarvan de moeilijkheid hem afschrikt of waarvan de gezwollen stijl en overdreven uitdrukkingen hem den zin verduisteren. Men voege daarbij een warme liefde voor wetenschap en historische ontdekkingen, een doordringende kritiek, een onvermoeiden ijver in den arbeid, ruimschoots bewezen bij een schrijver van 29 jaar door zes belangrijke boekwerken, en men zal beseffen wat de geschiedenis van het Spaansche schiereiland te verwachten heeft van den ijver en de talenten van DOZY". DEFRÉMERY's beoordeeling was niet in alle opzichten gunstig. Dozy ontvangt aan het slot een verwijt over de scherpte zijner polemiek en eenige aanmerkingen op taal en stijl. Beide heeft hij met erkentelijkheid ontvangen en ter harte genomen, en zijne vriendschap voor den Franschen geleerde is er hechter en inniger door geworden.

Dozy was zijn geheele leven lang zeer gevoelig voor lof en blaam, en hij kon zich oprecht verheugen, zoo dikwijls hij een fout van zichzelf ontdekt had, voordat het oog van iemand anders er op gevallen was. Het kostte hem eene overwinning op zichzelf, te erkennen dat hij ongelijk had. Maar had hij dit eens ingezien, dan aarzelde hij niet het te bekennen en rustte niet voordat hij eene dergelijke dwaling in het vervolg voor zich onmogelijk had gemaakt. En degene, die de juiste aanmerking geopperd had, rees daardoor in zijne achting. Wat de Fransche taal betreft, dozy had zich reeds veel moeite gegeven die goed te leeren schrijven. Zijn Dictionnaire des noms des vêtements bewijst dat hij in het laatst van zijn studententijd daarin al vrij ver gevorderd was. Ook van de Recherches moest DEFRÉMERY getuigen niet slechts dat de stijl in 't algemeen klaar en juist was, en noch levendigheid noch glans miste, maar zelfs dat men er geheele bladzijden in vindt, met een zeldzaam geluk van uitdrukking geschreven. »Men merkt, zegt hij, dat het den schrijver nog slechts aan oefening en verfinning mangelt." Dit was aan geen doove ooren gezegd.

Menige Fransche roman werd door DOZY in het Hollandsch overgezet en dan na eenigen tijd in het Fransch terugvertaald, om zoo door vergelijking met het oorspronkelijke te zien, waar hij zich verkeerd had uitgedrukt en hoe hij had moeten schrijven. Nog meer dan vroeger werd de vrije tijd aan het lezen der beste Fransche schrijvers besteed. En wel heeft hij bewezen wat een vaste wil vermag. De *Histoire des Musulmans d'Espagne*, in 1861 verschenen, is vooraf door DEFREMERY in manuscript gelezen en ik herinner mij nog hoe DOZY mij met zelfvoldoening toonde, toen hij een stuk uit Parijs terugontving, dat er nagenoeg geen aanmerkingen op gemaakt waren. Inderdaad, het moge dan zijn, zooals in eene aankondiging in de *Gids* *) werd opgemerkt, dat men aan het terugkeeren van dezelfde uitdrukkingen ziet dat de schrijver zijne moedertaal niet bezigt, niemand zal kunnen beweren dat stijl en taal niet zuiver en keurig Fransch zijn. Dit was het oordeel van ERNEST RENAN en zijn getuigenis zal zeker hier door niemand gewraakt worden. Ook de andere wenk heeft DOZY zich ten nutte gemaakt. Toen tien jaren later de stof voor het tweede deel der *Recherches* gereed lag, was het eerste deel bijna uitverkocht. De bestrijding van CONDE en tutti quanti had haar doel bereikt; DOZY was zelfs in Spanje als overwinnaar erkend en als zoodanig gehuldigd door de *Academia de la Historia* te Madrid, die hem (15 Maart 1851) tot corresponderend lid, en door de Regeering, die hem (22 Februari 1853) tot commandeur der orde van KAREL III benoemd had. In de tweede uitgave werd daarom alleen dat uit den eersten druk overgenomen wat blijvende waarde bezat. En ook in het algemeen heeft DOZY zich sedert DEFREMERY's vermaning in zijne kritiek gematigd. Doch hierop kom ik later terug.

Het jaar 1850 bracht in zijn leven een groote verandering. Nog altijd was hij *Adjutor Interpretis legati* Warneri-

*) Door Dr. T. J. HALBERTSMA, *Gids* 1852.

ani op eene bezoldiging van f 800.— en zonder vooruitzicht op een hoogleeraarsambt in de Semietische talen, 't zij te Leiden, 't zij elders. In het begin van het vorige jaar was PEERLKAMP emeritus geworden en men had niemand kunnen vinden die voor de leerstoel der geschiedenis ernstig in aanmerking zou moeten komen. THORBECKE en BAKE hadden veel met DOZY op. De stukken over de Kastiliaansche letterkunde in de Gids hadden hen geboeid en van DOZY's bekwaamheid als geschiedvorscher een zeer gunstigen indruk gegeven. Zij oordeelden hem voor de taak berekend en bevalen hem in het voorjaar van 1849 aan Curatoren aan als opvolger van PEERLKAMP. Curatoren maakten bezwaar. Zij vreesden dat DOZY uit zijn vak gerukt zou worden. En zoo bleef de zaak hangen tot THORBECKE minister werd en ze doorzette. Het Koninklijk Besluit waarbij DOZY benoemd werd verscheen 2 Januari 1850.

De benoeming was voor hem geen pis-aller, maar het top-punt zijner wenschen. »Ik zelf, schreef hij aan DE VRIES, verkoos dezen werkring (Middeleeuwsche en Nieuwe Geschiedenis) boven een professoraat in het Oostersch; mijne geheele richting helde in den laatsten tijd zoo naar historie over, dat ik meende dat dit mijn eigenlijke bestemming was, en toen een historicus als THORBECKE meende dat ik de hoofdvereischten, vues d'ensemble en historischen tact, bezat, toen ging ik verder en verder — met dat gevolg, dat het mijn vurig verlangen werd van catalogussen maken en philologische letterzifterijen ontslagen te worden, en mij geheel aan het bestudeeren en verklaren der feiten over te geven. De lezing van vele werken, maar vooral die van THIERRY, heeft mij ook de Oostersche geschiedenis geheel anders dan vroeger doen beschouwen, en doen zien dat *en historie en historiographie* hier nog te scheppen zijn Maar doe daar eens iets groots voor, als gij de jongens de letters moet leeren en altijd naar beneden getrokken wordt, in plaats van met ruimen en vrijen blik rond te zien.”

Toen de benoeming eindelijk kwam, was het DOZY onmo-

gelijk zich te verheugen. De VRIES had op één avond twee brieven te schrijven gehad. Toen hij 's avonds laat den brief van gelukwensching te Groningen in de brievenbus had gebracht, vond hij thuishkomende het bericht, dat DOZY zijn zoontje THEODOOR, een aanvallig kind van 4 $\frac{1}{2}$ jaar, verloren had en zette zich terstond om zijne deelneming uit te spreken. »Wat ik al ondervonden en geleden heb, antwoordde hem DOZY, ik zal er niets van zeggen; non iubes renovare dolorem. Ik heb reeds moeite genoeg om mij goed te houden en te strijden tegen eene sombere droefgeestigheid. Mijne benoeming, die mij anders zoo welkom zou geweest zijn, weegt mij nu loodzwaar; zij legt mij nieuwe plichten op, dwingt mij al mijne krachten in te spannen, en toch — nog ontbreken zij mij geheel en al. — Maar, vervolgt hij aan het slot, ik moet mij aangrijpen, en ik zal doen wat ik kan. Ook de wetenschap moet mij te hulp komen, evenals liefde en vriendschap »

En zij hebben hem geholpen. Den 9^{den} Maart aanvaardde hij zijn ambt met eene rede »Over den gunstigen invloed, dien de omwentelingen in Frankrijk, sedert 1789, hebben uitgeoefend op de studie der middeleeuwsche geschiedenis » Hij sprak in het Hollandsch tot groote verontwaardiging van Curatoren, die zich in deze afwijking van de voorvaderlijke gewoonte niet konden schikken. al had DOZY hun ook bewezen, dat Art. 66 van het Organiek Besluit niet op hem toepasselijk was, daar hij als buitengewoon hoogleeraar geen zitting in de Faculteit zou hebben. Eerst toen hij gesproken had en BAKE verklaarde dat hij geen kans zou zien die oratie in dragelijk Latijn te vertalen, was het pleit gewonnen. Dat DOZY zijne colleges in de moedertaal ging geven, sprak nu van zelf.

Niemand trok in twijfel dat DOZY alle aanspraak op den titel van hoogleeraar had, zelfs zonder het bijvoegelijk naamwoord »buitengewoon», dat beteekende »gelijke lasten, minder lusten», en dat hij tot 1857 behouden heeft. Maar toch betreurde toen meer dan een zijner vrienden dat hij dit ambt had aangenomen, om dezelfde reden die vroeger Curatoren

had doen aarzelen hem voor te dragen. De uitkomst heeft bewezen dat de nieuwe richting, die zijn werk van toen af moest nemen, ook voor zijn eigenlijk vak niet dan voordelig geweest is, daar zij zijn gezichteinder vergrootte, hem de wetten der geschiedschrijving meer tot klaarheid bracht en aldus ook voor zijne *Histoire des Musulmans d'Espagne* een onmisbare voorbereiding is geworden. In het eerste jaar moest hij wel bijna allen tijd aan zijne nieuwe taak geven *), maar zijne uitgebreide lectuur en zijn verbazend geheugen verlichtten hem het werk. Op geen gebied der middeleeuwsche en nieuwere geschiedenis toch was hij vreemdeling; hij had slechts aan te vullen en voort te bouwen. Ook diende hem daarbij de methode, die hij zoowel voor zijn onderwijs, als voor zijne *Histoire* koos en die hij in de voorrede van zijn boek aldus beschrijft: »Ik heb getracht met de grootste uitvoerigheid de omstandigheden te verhalen, die mij het kenschetsendst schenen voor het tijdvak dat ik behandelde, en ik heb niet gevreesd de groote handelingen van het openbare leven met feiten uit het huiselijk leven af te wisselen; want ik ben geheel van de meening van hen die vinden dat men te dikwijls die kleurschakeeringen, die aardige bijzonderheden, die kleine tooneeltjes verzuimt zonder welke de groote geschiedenis bleek en smakeloos wordt.» Elk jaar koos hij een ander tijdvak, dat hij op deze wijze met zijne leerlingen behandelde in de hoop hun eene duidelijke voorstelling van dien tijd te geven en hun daardoor smaak in de beoefening der geschiedenis in te boezemen. Aan deze voorbereidende studiën hebben wij verscheidene uitstekende stukken in de *Gids* te danken: in 1854 over de *Chansons de geste* van *GUILLAUME d'Orange*, in 1856 over Rusland in de 17^{de}

*) In April schreef hij aan DE VRIES: »In de zomervacantie hoop ik aan 't Zweedsch en IJslandsch te gaan (Deensch heb ik al zoo wat geleerd, zoodat ik zonder moeite historische werken lezen kan), want ik heb plan in 't volgende jaar de geschiedenis der Noormannen in de verschillende deelen van Europa te behandelen.»

eeuw, in 1858 over Spanje onder KAREL III, in 1861 over de houding van Oostenrijk en Spanje tegenover de Fransche omwenteling, in 1863 over GEORGE FORSTER, in 1864 over TASSO's krankzinnigheid, in 1865 over de ellende van Frankrijk onder LODEWIJK XIV, en over KELLER's reis in Spanje, in 1870—72 studiën over de Vereenigde Staten. In eene goed geschreven necrologie in het Handelsblad van 13 Mei, waaruit warme vereering van den meester spreekt, wordt de wensch geuit, dat al die fraaie opstellen tot een bundel vereenigd nog eens afzonderlijk zullen worden uitgegeven. Ik geloof dat die wensch met mij door velen zal gedeeld worden. Daarbij behooren nog een artikel over DRUMANN's geschiedenis van BONIFACIUS VIII in het Athenaeum Français van Dec. 1852 verschenen en een stuk in SYBEL's Historische Zeitschrift (IX, 83—104) getiteld »Spaniën gegenüber der französischen Revolution.“

Te midden van deze studie buiten het gebied der Spaansch-Arabische geschiedenis en der Arabische letterkunde werd echter de hoofdstudie niet vergeten. In 1851 verschenen, zooals ik reeds gezegd heb, de twee deelen van den Catalogus. Hij gaf toen zijne taak van Adjutor over aan KUENEN, dien hij daarvoor in een privatissimum had bekwaam gemaakt. In hetzelfde jaar kwam de laatste aflevering uit der »Ouvrages Arabes.“ Er was nog wel een werk meer aangekondigd, maar DOZY besloot het niet te geven. »Het leidt mij te veel af, schreef hij aan DE VRIES, en ik eindig met mijne taak als uitgever ex professo; het wordt hoog tijd dat ik mijne talrijke materialen bijeenbreng en Spanje's geschiedenis behandel zooals ik meen dat zij behandeld moet worden. Ik zal beginnen met mijne Histoire des Benou-Abbád, waaraan ik sedert acht of negen jaren gewerkt heb; zeer blijde ben ik nu, dat ik mij tot hiertoe bepaald heb bij het uitgeven en interpreteeren der bouwstoffen, en de geschiedenis niet geschreven heb in een tijd, toen ik van Arabische historie niet dan eene zeer gebrekkige voorstelling had.“ In weerwil van dit voornemen werd reeds in 1852, terstond na het

verschijnen van het tweede deel der Abbadieden, een nieuw plan opgezet. De inleiding van Makkari op het leven van Ibno 'l-Khatib *) is een rijke mijn van historische en literarische berichten. Op voorstel van DOZY vereenigden zich in dit jaar met hem de H.H. WRIGHT, KREHL en DUGAT om deze inleiding, elk voor een vierde gedeelte, te bewerken en uit te geven. De onderneming werd vooral in Nederland, ook door de Regeering, door intekening voldoende gesteund en in de jaren 1855—59 verscheen het werk onder den titel: »Analectes sur l'histoire et la littérature des Arabes d'Espagne» in twee kwarto deelen elk van ongeveer 900 bladzijden, waaraan in 1860 eene inleiding door DUGAT werd toegevoegd, benevens Indices en een lijst van Emendanda voor een deel van de hand van FLEISCHER. Als men bedenkt dat DOZY voor zijn deel, dat in 1858 verscheen, ongeveer 400 kwarto bladzijden af te schrijven had, zijn afschrift met verscheidene handschriften niet alleen van het werk zelf, maar ook van de door Makkari gebruikte bronnen, moest vergelijken, en den dikwijls vrij moeilijken text met zorg bewerkt heeft, begrijpt men nauwelijks dat hij dit bij al zijne andere bezigheden durfde ondernemen. Want in deze jaren arbeidde hij voortdurend aan het groote werk, dat de vrucht zou bevatten van zijn langdurig en onvermoeid onderzoek en dat een gedenkstuk zou worden van smaak en talent.

In dien tijd was ik zijn leerling. In mijne twee eerste studie jaren had ik bij JUYNBOLL Arabisch geleerd, aan het einde van het tweede jaar kreeg ik van hemzelve den raad, mij tot DOZY te wenden om voortgezet onderwijs. Reeds lang had ik dit gewenscht, daar ik van mijn vriend ENGELMANN, die met DE HARTOG reeds twee jaar bij DOZY geleerd had, genoeg gehoord had om dit vurig te wenschen. De raad was mij dus zeer welkom, en ik had er JUYNBOLL, die

*) Een beroemd staatsman en geleerde, die in de 14e eeuw te Grenada leefde.

voor mij zoolang hij leefde als een vader gezorgd heeft, des te liever om. Maar ik begreep dat ik de bereidwilligheid van DOZY nog moest verdienen. Ik geloof niet dat ik ooit van Mei tot September zoo hard gewerkt heb als in dat jaar. In September 1856 waagde ik mijn verzoek te doen. Het antwoord was niet bemoedigend. »Neen, ik doe dat wel voor ENGELMANN en DE HARTOG, maar ik heb geen tijd meer te missen en met hen kunt gij natuurlijk niet opwerken.» Ik vertelde hem wat ik gedaan had, dat ik een groot gedeelte zijner boeken had doorgewerkt, benevens de chrestomathie van De Sacy, dat ik meer dan de helft der Duizend en Eene Nacht nauwkeurig had gelezen, en bad hem het met mij te beproeven. »Nu, ga dan even mede naar boven.» Zwijgend werden een paar boeken uit de kast genomen en mij eenige passages voorgelegd. Ik had het gewonnen. De toon van den meester was geheel veranderd. Ik kreeg allerlei raad hoe den tijd te besteden voordat de lessen zouden aanvangen, en ging gelukkig naar huis als leerling van DOZY.

Men vergeve mij de episode, omdat dozy zelf er genoeg in vond ze te herinneren, omdat zij een zoo scherpe tegenstelling maakt tot de innige verhouding, die later tusschen ons bestond. Wij waren eenmaal 's weeks anderhalf uur bij hem en lazen meest handschriften. Onder anderen hebben wij bij hem al de texten behandeld, die hij voor 't eerste deel der Musulmans d'Espagne had gebruikt, terwijl hij ons van tijd tot tijd kleine gedeelten van zijn werk voorlas. Zoo diende hem de les tevens tot herlezing van zijn eigen arbeid, Dat wij bij dezen meester hard werken moesten, spreekt van zelf. En het was onze roem, dat geen van ons drieën om eenig examen ooit eene les verzuimd of zich minder goed voorbereid heeft. Dozy kon niet alleen van ons tegenspraak verdragen, maar zag het zelfs gaarne, dat wij onze opvatting trachtten te verdedigen, mits wij geene domheden zeiden. Vandaar is de overgang van onze verhouding van meester en leerling tot die van vrienden zoo geleidelijk geweest,

omdat er van 't begin af vrijmoedigheid en openhartigheid in den omgang was, en aan den anderen kant de eerbied van den leerling ook in de vertrouwelijkheid met den vriend niet verloren ging.

De omstandigheden hebben gemaakt dat van het drietal ik eindelijk alleen over was. DE HARTOG, thans hoogleeraar in het Staatsrecht te Amsterdam, veranderde van studie en werd jurist. ENGELMANN promoveerde in 1858 en kon zijn verblijf te Leiden niet verlengen. Eenige jaren later liet ook hij de studie van het Arabisch voor die van het Maleisch en Javaansch varen. Sedert heeft DOZY geen eigenlijke leerlingen meer gehad. Na JUYNBOLL's dood in 1862 werd hem tijdelijk het elementair onderwijs in Arabisch, Syrisch en Chaldeeusch opgedragen. Doch geen zijner toehoorders heeft de studie voortgezet met uitzondering van Mr. L. W. C. VAN DEN BERG, die reeds eenige vorderingen in het Arabisch gemaakt had, toen ik in 1866 de taak van DOZY overnam.

Keeren wij terug. In 1861 verscheen de *Histoire des Musulmans d'Espagne* in vier deelen, waarvan het eerste, »de burgeroorlogen» getiteld, in groote trekken het karakter der Arabieren schetst en den oorsprong der stammenveeten en burgertwisten in het Oosten, die zich in het Westen voortzetten; het tweede »de Christenen en Renegaten» Spanje schildert ten tijde der Romeinen en Gothen, en de verovering en de eerste periode van de Arabische overheersching behandelt; het derde, »het khalifaat», de geschiedenis van Spanje onder het huis der Omayaden beschrijft; het vierde eindelijk »de kleine soevereinen» de lotgevallen verhaalt van al die kleine vorstendommen die op de puinhoopen van het khalifaat waren verzezen tot aan de verovering van Spanje door de Almoraviden. Eene levensschets van DOZY zonder eene uitvoerige bespreking van dit hoofdwerk, dat een roem onzer letterkunde zou zijn, als het niet in 't Fransch geschreven was en den maker rang doet nemen onder de voortreffelijkste geschiedschrijvers, is onvolledig. En toch moet ik mij daarvan onthouden, niet slechts omdat het be-

stek van mijn bericht niet toelaat dit te doen in die uitvoerigheid, die alleen gepast zou wezen, maar ook omdat ik kan verwijzen op een uitmuntend artikel van ons medelid den hoogleeraar VETH in de Gids van 1863 (II, 411—462), waarin uiteengezet wordt hoeveel studie, hoeveel smaak, hoeveel geoeffende kunst er toe vereischt werd om deze schepping tot stand te brengen. Want eene schepping is het boek. Van al wat vroeger aan dit deel der geschiedenis gewerkt was, had tabula rasa moeten gemaakt worden; met moeite en inspanning was de bouwstof voor de nieuwe stichting bijeenvergaard; een ongemeen overleg was vereischt om uit den ontzaglijken voorraad te kiezen wat in de bouworde paste en tot een sierlijk geheel moest medewerken, eene volstreckte zelfbeheersching om achterwege te houden wat soms weken arbeid had gekost, om den lezer niets te ver raden van de inspanning, waarmede het boeiende verhaal was voorbereid. Op het bouwplan zelf zijn aanmerkingen gemaakt, die ik noch wil onderschrijven noch bestrijden want tot zekere hoogte is het een vraag van smaak. Maar dit is zeker: het plan door DOZY ontworpen is de volkomen uitdrukking van zijn eigen inzichten en geheel berekend voor zijn bijzonder talent, en hij heeft dit plan verwezenlijkt op eene wijze waarin hij geen meester boven zich heeft.

In 1874 is onder toezicht van Dr. W. W. graaf VAN BAU-DISSIN eene Duitsche vertaling van de Histoire verschenen, door DOZY zelf nagezien en met eenige verbeteringen verrijkt, die voor de bezitters van den Franschen text afzonderlijk verkrijgbaar zijn gesteld.

Een van de redenen die den heer VETH bewoog het genoemde artikel in de Gids te schrijven, was de hoop aan de Histoire in Nederland een grooteren kring van lezers te openen. »Ongelukkigerwijze, schreef hij, is de kring der lezers van degelijke historische werken toch reeds klein genoeg in ons Vaderland; maar ik houd mij overtuigd dat die kring voor het werk van den Heer DOZY door het gebruik der Fransche taal nog merkelyk nauwer is omschreven.»

De schrijver stelde dit niet alleen op rekening van de vreemde taal, maar ook daarvan dat de nationale zin zich door de verzaking der moedertaal gekwetst voelde.

DOZY kreeg spoedig gelegenheid dit te vergoeden en ook onze letterkunde met een uitstekend boek te verrijken. Op uitnoodiging van den Heer KRUSEMAN te Haarlem nam hij op zich voor het verzamelwerk »de Voornaamste Godsdiensten'' de geschiedenis van den Islam te schrijven. Het kostte DOZY betrekkelijk weinig moeite dit boek samen te stellen. De bouwstof lag grootendeels gereed, hoewel in verschillende werken verstrooid, de bestemming van het werk niet voor geleerden, maar voor het groote publiek, vorderde slechts op enkele punten een nieuw onderzoek. Reeds in 1863 verscheen het, en hoe het in Nederland ontvangen is, ziet men daaruit dat in 1880 al een tweede druk is uitgegeven. Het werd door den hoogleeraar v. CHAUVIN te Luik in het Fransch vertaald en algemeen geldt het nog voor het best geschreven werk over dit onderwerp. Op één punt had DOZY zich niet met een oppervlakkig naciijferen kunnen tevreden stellen. Wat tot dusverre over den ouden godsdienst en den oorsprong van 't Islamisme gezegd was, voldeed hem geenszins. Hij vond het noodig het onderzoek weer van meet af aan op te vatten en kwam tot een uitslag, die hem zelf verraste, maar waarvan het betoog te uitvoerig en te wetenschappelijk zou worden, om in de Geschiedenis van den Islam een plaats te kunnen vinden. Zonder zich nog te binden beloofde hij in het eerste hoofdstuk van dit boek eene afzonderlijke behandeling van dit gewichtig onderwerp, en reeds in 1864 verscheen het onder den titel »de Israëlieten te Mekka''.

Van geen zijner werken heeft DOZY zich zooveel beloofd en zooveel teleurstelling geogst. Ik herinner mij nog een briefje van hem, waarin hij mij in blijde opgewondenheid schreef over zijne ontdekkingen, waarbij die van den Cid in het niet verzonken. Ik heb de wording van het boek mede doorleefd. Elke dag haast bracht iets nieuws. Overal openden zich nieuwe gezichtspunten, het eene raadsel na het

andere vond zijne oplossing. Ik moest medehelpen om bouwstof aan te dragen en was er niet weinig door gestreeld. In gespannen verwachting zag ik de verschijning te gemoet en toen het kwam overtrof het alles wat ik mij had voorgesteld. Het betooverde mij zoo, dat ik behoefte had mijne bewondering uit te spreken en in de Gids van Mei, bijna zonder voorbehoud, dit werk aankondigde als opening eener nieuwe periode voor de beoefening van Israël's geschiedenis. Zooals ik daar reeds voorspelde, wekte het boek verbazing, bewondering en verontwaardiging. Door sommigen werd het als een nieuwe openbaring, door anderen als een monstrum van wilde onderstellingen beschouwd; een kalm, waardeerend onderzoek van het geheel is nergens gegeven, van onderdeelen bijna alleen in ons Vaderland. De schuld lag in den vorm. Dozy had dien van het wetenschappelijk onderzoek moeten kiezen, waarbij elke stap verantwoord, elk gegeven voorzichtig besproken wordt, en dat eindigt met het opmaken der slotsom, hij had verkozen de verst reikende gevolgen van zijn onderzoek en de vernuftige onderstellingen waartoe hem dit geleid had, tot uitgangspunt te nemen en een boek te schrijven dat ook voor niet vakgeleerden eene aangename lectuur zou zijn. Hijzelf heeft mij dit later toegegeven. Nu is de hoofdzaak of het Mekkaansche feest van Israëlietischen oorsprong is, nog in statu quo. Dat het geen herinneringsfeest was aan de verovering van Kanaän, maar dat, als er samenhang tusschen het verhaal van Josua en de feestplechtigheden is, eerder een invloed van de laatste op het verhaal moet worden aangenomen, werd in later tijd ook door hem niet bestreden. Zonder twijfel zal de hoofdvraag weder in behandeling komen, zoodra wij den sleutel hebben tot de opschriften om en in Mekka, zoodat wij ook dat van den makâm Ibrahîm met zekerheid kunnen verstaan. Eerst dan zal een eindoordeel over de »Israëlieten te Mekka" kunnen geveld worden; maar hoe dit ook uitvalle, steeds zal het boek een merkwaardig getuigenis blijven van combinatiegave en scherpzinnigheid, van meesterschap van samen-

stelling en schoonheid van stijl. Kort na de Hollandsche uitgave verscheen eene Duitsche onder toezicht van den schrijver zelve vervaardigd.

Reeds voordat DOZY aan de geschiedenis van den Islam begon te werken, was een plan ontworpen, dat hem na de voltooiing van de »Israëlieten te Mekka'' tot zijne Arabische studiën terugbracht. Van het groote aardrijkskundig werk van Edrîsi, het zoogenaamde boek van ROGER, omdat het op bevel van dezen vorst in het midden der 12^e eeuw is vervaardigd, bestond tot 1836 slechts een mager uittreksel in 1592 te Rome gedrukt, en eene Latijnsche vertaling van dit uittreksel in 1619 verschenen onder den wonderlijken titel »Geographus Nubiensis''. Van 1836—1840 werd voor 't eerst het geheele werk bekend gemaakt door eene Fransche vertaling van JAUBERT, welke echter in nauwkeurigheid veel te wenschen overliet en in vele gevallen onbetrouwbaar was. In 1861 was een consortium tot stand gekomen om den text met eene verbeterde vertaling uit te geven. DOZY zou Europa, DEFREMERY Oost-Azië, ENGELMANN West-Azië, ik Afrika bewerken. Wij maakten hier onze afschriften naar de twee Parijsche handschriften en ik werd met de taak belast die van Oxford te vergelijken. Dit was geschied zoover het mogelijk was, maar omstandigheden die het nutteloos zou zijn hier te vermelden, deden het plan in duigen vallen. Echter niet geheel. In 1866 verscheen van DOZY en mij samen de »Description de l'Afrique et de l'Espagne'', in text en vertaling en met een uitvoerig glossarium, dat door ons samen gemaakt, maar door DOZY geredigeerd was. Door dit werk ontwaakte in hem weder geheel de oude lust in lexicologisch onderzoek. In 1867 gaf hij, op aansporing van zijn vriend DE VRIES, zijn onder den naam »Oosterlingen'' verschenen verklarende lijst der Nederlandsche woorden, die uit het Arabisch, Hebreeuwsch, Chaldeeus, Perzisch en Turksch afkomstig zijn.

Dit was de voorlooper van een grooter werk, dat in 1869 verscheen. ENGELMANN had in 1861 een Glossaire des mots

espagnols et portugais empruntés à l'arabe gegeven, dat met algemeene ingenomenheid was ontvangen en binnen weinige jaren was uitverkocht. Hijzelf was in Indië met andere studiën bezig en kon de bewerking van een tweeden druk niet op zich nemen. Dozy belastte zich daarmede, en onder zijne handen werd het niet alleen veel verbeterd, maar zoo uitgebreid, dat het aantal bladzijden van den tweeden het viervoud van den eersten druk bevat. Grooter eer kon den leerling niet geschieden dan dat de meester met toepassing van de door hem gestelde beginselen zijn werk aanvulde. Hem kwam dan ook terecht een deel toe van de groote onderscheiding, die aan het geheel te beurt viel, toen de Académie des inscriptions et belles-lettres daaraan de prijs Volnay toekende als aan het beste taalkundige werk in 1869 verschenen *). ENGELMANN heeft het niet mogen beleven; hij overleed 17 December 1868.

Dozy ondernam deze bewerking toen hij bezig was aan denzelfden arbeid, die ENGELMANN aanleiding gegeven had, zijn Glossaire te vervaardigen, door dezen grootendeels voltooid was toen hij naar Indië vertrok, maar toen voor altijd ter zijde gelegd, ik bedoel eene kritische uitgave van Pedro d'Alcala's uiterst zeldzaam geworden Vocabulista aravigo. Dozy had reeds vele jaren geleden aan dit boek gewerkt, maar had het ENGELMANN opgedragen, toen hijzelf nog in zijne historische studiën verdiept was. Bij het hervatten der oude studie had hij het werk weer opgevat, maar toen het nagenoeg gereed was, besloot hij het niet te geven. In eene noot op ENGELMANN'S voorrede van den eersten druk schreef hij: »ik geloof beter te doen, met mij niet tot Alcala te bepalen, maar al mijne lexicographische aantekeningen samen uit te geven, die een Supplement op de Arabische woordenboeken zullen vormen en hoofdzakelijk het dialect van Spanje en dat van Noord-Africa zullen betreffen. Ik kan het tijdstip nog niet

*) Comptes rendus de l'Acad. des inscript. et belles-lettres, 1869, séance du 16 Juillet (V. 141).

bepalen, waarop dit werk het licht zal zien, want ik heb nog vele boeken uit te trekken, maar ik wijd er al den tijd aan, welke ik tot mijne beschikking heb."

Ik weet nog wanneer dit plan gevormd werd. In den winter van 1864 op 1865 kreeg Dozy een ernstigen aanval van pleuris. Hij herstelde gelukkig, maar twee jaar later herhaalde zich de ziekte, en nu zag hij daarin voor zich eene ernstige herinnering aan de broosheid van het leven, die hem deed besluiten, zoodra hij hersteld zou zijn, voor alles de vrucht van zijn veeljarigen lexicologischen arbeid bijeen te zamelen en te ordenen. Hij kon zich echter niet ontveinzen, dat deze in geen enkel opzicht op volledigheid zou kunnen aanspraak maken. Niet alleen waren vele texten van Spaansch-Arabische schrijvers nog in 't geheel niet ge-excerpeerd, maar van meer dan een rijke bron als d'Alcala was nog haast geen gebruik gemaakt. Wat aanvankelijk een in een paar jaar uitvoerbaar plan scheen, nam aldus zeer veel grooter afmeting aan, maar kon alleen zoo den meester voldoen. Zoodra hij zijne gezondheid herkrege had, ging hij aan het werk. Zes jaar heeft hij grootendeels besteed om materiaal bijeen te lezen. In 1873 begon het werk van redactie, in 1881 was het schoone geheel voltooid.

Ter nauwernood had Dozy de laatste hand gelegd aan het Glossaire, of hij had een geheel ander werk te verrichten, daar hij in Februari 1869 als aftredend Rector Magnificus de plechtige oratio te houden had. Getrouw aan de traditie, sprak hij in het Latijn. Tot onderwerp koos hij: *De causis cur Mohammedanorum cultura et humanitas prae ea quae Christianorum est imminuta et corrupta sit.* Het was eene welsprekende waarschuwing om te waken dat niet dezelfde oorzaken die het Oosten, eens in alle opzichten de meerdere van het Westen, zoo diep hadden laten zinken, ook hier haren verdoovenden invloed zouden doen gelden. Het was een warm pleidooi voor vrijheid en vrijzinnige volksontwikkeling tegenover kerkelijken dwang, letterknechterij en bekrompenheid. »Laten wij dus, zoo eindigt de rede, zooveel

wij licht en waarheid liefhebben en de wetenschap willen handhaven, los van kerkelijke banden en volkomen vrij, de handen ineenslaan en met al ons vermogen verhinderen dat zulk een ramp ons Vaderland en onze beschaving treffe; — en als misschien het getal dergenen, die door schandelijke eerzucht verleid, ons kamp verlaten en tot den vijand overloopen, altijd zal aangroeien; als het misschien, wat God verhoede! tot het uiterste zal komen en de duisternis, waarvan de macht in deze jaren zichtbaar is toegenomen, het licht zal verdrijven, dan bezweren wij de nakomelingschap eenmaal te getuigen dat er eene schaar van mannen geweest is, die in den heetsten strijd, in het dringendste gevaar altijd moedig en onverschrokken pal gestaan hebben voor de zaak der beschaving, en dat deze schaar geweest is de *Academia Lugduno-Batava*." De oratio maakte een diepen indruk. Een zijner toehoorders, die hem toen voor het eerst hoorde, zeide mij later: »ik wist niet dat DOZY zulk een groot man was."

De arbeid aan het *Supplément* werd in 1870 gestaakt voor een kritischen arbeid aan den text van Makkari, uitgelokt door de uitgave van textverbeteringen door FLEISCHER en helaas gevolgd door eene langdurige verkoeling in de vriendschap der twee groote mannen. Sedert vele jaren had de beroemde hoogleeraar van Leipzig de gewoonte, de voornaamste texten die uitgegeven werden zorgvuldig te lezen en den bewerker zijne aanmerkingen en verbeteringen mede te deelen. Zoo had hij eveneens gehandeld met den text van Makkari en de vijfde aflevering van dit werk, in 1861 uitgegeven, bevat in de *Additions et Corrections* zeer vele door de uitgevers aangenomen emendaties met F. gemerkt, terwijl in de voorrede een enkel woord van dank aan FLEISCHER gebracht werd voor den kostbaren tijd aan dit werk, ten koste van zijn eigen studiën, gewijd, die overigens voor de wetenschap niet verloren zou zijn. FLEISCHER was echter, blijkens de voorrede van het eerste deeltje zijner verbeteringen in 1867 verschenen, niet tevreden over de wijze waarop men zijne aanmerkingen had behandeld, daar van de

meeste verbeteringen de verdediging was weggelaten, een deel als drukfouten of onbelangrijke wijzigingen zonder zijn naam was gegeven, een deel ook stilzwijgend voorbijgegaan. Een hernieuwd onderzoek der laatstgenoemde had hem, wat het meerendeel betreft, de overtuiging gegeven, dat dit ten onrechte geschied was, eene herlezing van den text met een paar hulpmiddelen door de uitgevers niet of onvoldoende geraadpleegd, had zijne lijst van corrigenda aanmerkelijk vergroot, en zoo was hij tot het besluit gekomen, zijne tekstverbeteringen openbaar te maken. Dozy had indertijd met FLEISCHER eene levendige briefwisseling gehad over de verbeteringen door dezen op het door hem bewerkte deel voorgeslagen. FLEISCHER had nu de onvoorzichtigheid, de brieven van DOZY te behandelen alsof zij in druk waren verschenen of zijn laatste woord bevatten, zonder te bedenken, zooals DOZY hem later herinnerde, dat tien jaren in het leven van een man, vooral als hij met zijn verstand werkt, meer gelden dan een eeuw in den duur der maatschappij. Dozy was er diep gegriefd over. In zijne brieven had hij meer dan eene meening uitgesproken, die hij bij rijper nadenken, vooral na tien jaren van studie meer, zich gehaast zou hebben te herroepen en die hij nu als zijne eindbeslissing aangehaald en weerlegd vond. Hij zag er opzet in, en daar hij van zijn kant wilde rechtvaardigen waarom hij meer dan een van FLEISCHER'S verbeteringen verworpen had en verder ook zelf sedert de uitgave nog vele moeilijkheden had kunnen oplossen, besloot hij zijne Lettre à M. Fleischer contenant des remarques critiques et explicatives sur le texte d'al-Makkari te schrijven.

Onwetendheid, vooral als die met aanmatiging gepaard ging, was DOZY steeds eene ergernis. Hij sprak die echter, vooral in de laatste jaren, zelden uit. Als hij onder handen nam, was zijne kritiek een zwaard zonder genade, doch steeds op ridderlijke wijze gehanteerd. Vooral wat het werk van jeugdige geleerden betreft, was hij hoe langs hoe meer toegevend geworden. Een jong Duitsch hoogleeraar, die in

eene beoordeeling eener textuitgave van DOZY eenige plaatsen had willen verbeteren, die geen verbetering behoeften, ontving van hem een schrijven, waarop tijdens zijne laatste ziekte het antwoord kwam »noch nie hat jemand mir meine Unverschämtheit so zart und schmerzlich eingerieben wie Sie". Deze woorden zijn kenschetsend; want zoo was DOZY's kritiek dikwijls. Maar niet altijd. Soms kon hij zijn satirischen geest niet weerhouden en wondde hij, vooral als zijn tegenstander partij voor hem was. Zoo in den brief aan FLEISCHER, voor wien hij in taalkennis moest onderdoen, maar wien hij stellig in zaakkennis, misschien ook in veelzijdigheid van lectuur overtrof. Zijn werk is overigens een meesterstukje van textkritiek.

Het heeft lang geduurd, voordat het gelukte de twee edele antagonistten weder te verzoenen, maar toen is ook de oude vriendschappelijke verhouding geheel hersteld. De aantekeningen van FLEISCHER op het eerste vierde deel van het Supplément waren voordat zij verschenen eerst aan het oordeel van DOZY onderworpen.

In 1873 werd door DOZY een Cordovaansche kalender van het jaar 961 uitgegeven uit een Parijsch handschrift, waarin het Arabisch met Hebreuwsche letters geschreven was, en met eene reeds vroeger gedrukte oude Latijnsche bewerking. In een opstel 1866 in de Zeitschr. der Deut. Morgenl. Gesellsch. verschenen had hij over den vermoedelijken auteur van dezen kalender moeten spreken, zonder de vraag met zekerheid te kunnen oplossen. Hij had toen gezien dat het boek niet onbelangrijk was voor lexicographie en kwam er zoo toe, het voor den druk te bewerken. Beide geschriften, zoowel de Lettre als de Kalender behooren tot het voorwerk van het Supplément. Daartoe moet ook nog gerekend worden een zeer uitvoerige studie in het Journal Asiatique van 1869 verschenen over de vertaling van de Prolegomena van Ibn Khaldoen door de Slane, eveneens een meesterstuk van kritiek. Na 1873 mocht aan den grooten arbeid geen tijd meer worden onttrokken. Sedert den tweeden aanval van

pleuris was dozy gevoelig geworden. Reden tot bezorgdheid voor zijne betrekkingen en vrienden scheen er niet te zijn, maar hij voor zich achtte het tijd den voorbereidenden arbeid te staken en met het werk van redactie aan te vangen.

De 9de Maart 1875 was voor dozy een der schoonste dagen zijns levens. Dien dag was het 25 jaar geleden dat hij het ambt van hoogleeraar aanvaard had, en vrienden en leerlingen hadden de gelegenheid gaarne aangegrepen om den hooggeschatten vriend en meester te bewijzen hoezeer zij hem liefhadden en vereerden. Zij bereikten hun doel volkomen. Dozy was getroffen over de ongeveinsde hartelijkheid die hem werd geboden en de dag werd ook hem een ware feestdag. Zoo iemand, dan had hij het volste recht met zelfvoldoening den afgelegden levensweg te overzien. Zijn loopbaan als hoogleeraar in de geschiedenis was schitterend geweest. Zijne lessen waren niet alleen steeds ijverig bezocht, maar zeer hoog gewaardeerd. Men kwam, zooals een vereerder van DOZY in het Juni-nommer van de Gids zegt (1883, I, 559) van elders »om als van een fijn gerecht, van een college van DOZY te genieten.” Dat hij met dat al niet kon wijzen op een leerling in dat vak, op wien hij eenmaal zijn mantel zou kunnen laten vallen, was eene keerzijde, maar hij had het zich niet te verwijten. Reeds vele jaren geleden schreef hij in een vertrouwelijken brief aan zijn vriend DE VRIES: »het schijnt aan onzen landaard te liggen; zij is, zooals THORBECKE energiek en met groote waarheid heeft doen drukken, *groot in kleinigheden*; conjecturen, parlez-moi de cela! maar met die beuzelaars, die dood blijven op eene partikel, kan ik bij de historie, waar ideënrijkdom hoofdvereischte is, niets uitvoeren.” Maar als historieschrijver, als arabist had hij haast het ongeloofelijke volbracht. Eenige jaren geleden had DUGAT in eene levensschets van hem kunnen zeggen: »Voorwaar, dat is wel een goed gevuld leven, zonder nog te rekenen wat de toekomst van hem te wachten heeft; want hij is op een leeftijd, waarop hij kan zeggen: Toen ik nog jong was, drie dagen geleden! Hij telt

nauwelijks 48 jaar." En het groote werk, dat nog van hem te wachten was, had reeds een begin van uitvoering gekregen. De Oostersche school te Leiden was door hem in haar alouden luister gehandhaafd en op nog vasteren grondslag gevestigd. Zijn naam was overal met roem bekend en talrijke bewijzen van hulde had hij reeds ontvangen. In 1851 en 1853 had hij de reeds vermelde eerbewijzen uit Spanje gekregen. In de laatste dagen van 1866 had het Institut impérial de France hem tot corresponderend lid benoemd. In 1869 werd hij Officier der Orde van de Kroon van Italië, in 1870 lid van de Akademie van Wetenschappen te Kopenhagen, in 1874 Officier der Orde van de Eikenkroon. Bij gelegenheid van het 25 jarig feest, werd hem nu ook eindelijk de Orde van den Nederlandschen Leeuw geschonken.

Zoo had dozy wel reden dien dag feestelijk gestemd te zijn, en ditmaal ontzag hij het niet daaraan uiting te geven. Van phrases, woorden zonder beteekenis, gesprekken zonder inhoud had hij een afkeer. Alle gelegenheden, waarbij men gevaar kan loopen zich daaraan schuldig te maken, werden door hem vermeden. Plichtplegingen te maken was hem moeilijk, ze te ontvangen evenzeer. Aanspraken, feestdranken, redevoeringen — men heeft ze van hem niet gehoord dan wanneer hij ambtshalve daartoe genoodzaakt was, of bij die enkele gelegenheden, waarbij hij zelf behoefte had wat te zeggen. En dan was het pittig en keurig, zooals allen zich zullen herinneren die dit feest hebben bijgewoond en zijne rectorale redevoering hebben gehoord. Alleen die gesprekken bevielen hem, die een degelijken inhoud hadden. Niet dat hij alleen voor geleerdheid ooren had. Hij was een man van uitgebreide belangstelling en sprak en hoorde gaarne over het nieuws van den dag, over politiek, litteratuur en kunst. Maar onderwerpen waarover noch hij, noch zijn gast iets nieuws te zeggen hadden, waaromtrent men aan 't slot van 't gesprek even wijs is als aan 't begin, verveelden hem en hij gaf dit onbewimpeld te kennen.

Nog voordat het Supplément geheel voltooid was, ontving

DOZY vier huldeblijken, die hem zeer aangenaam waren. Hij werd door de Akademie van Wetenschappen te St. Petersburg tot corresponderend lid (29 Dec 1878), door de Deutsche Morgenl. Gesellschaft tot eeredid (24 April 1879), door de Accademia dei Lincei te Rome tot buitenlandsch correspondent (2 Juli 1880), en door de Institucion libre de Enseñanza te Madrid tot Profesor Honorario benoemd (1 Aug. 1880). Deze laatste eer werd hem tegelijk met DARWIN en TYNDALL. Maar boven al die eerbewijzen ging hem het oordeel van FLEISCHER, die zijn werk als het uitstekendste voortbrengsel op het gebied der Arabische lexicographie, naast LANE's woordenboek der klassieke taal, begroette en verklaarde dat slechts de omvangrijke belesenheid, de onvermoeide vlijt, de grondige taalkennis en de beproefde scherpzinnigheid van DOZY in staat waren, zulk een graad van innerlijke en uiterlijke volkomenheid te bereiken. Hij sprak daarbij den wensch uit, dat DOZY spoedig een tweeden druk zou mogen bezorgen. Hij, de meer dan tachtigjarige, die nog steeds met jeugdige kracht doorarbeidt, kon niet denken dat in de woorden, waarmede zijn twintig jaren jongere vriend de voorrede van zijn Supplément besloot, van iets ergers sprake was dan van voorbijgaande ongesteldheid. Ik moet deze woorden hier mededeelen: »De voltooiing mijner taak vervult mij met dankbaarheid. Zij is langdurig geweest, omdat alle aanhalingen, waarvan eenige van veertig jaar her waren, nagezien moesten worden, en als ik voorzien had dat alleen de redactie mij acht jaren onafgebroken arbeid zoude kosten, zou ik misschien gearzeld hebben, ze te ondernemen. Er was bovendien een tijd dat ik, lijdende en krank, vreesde ze niet te zullen kunnen volbrengen. Deze vrees was, God zij dank, niet gegrond; leven en krachten hebben mij niet begeven. Ik kan nu zeggen dat mijn werk, hoe onvolledig en gebrek-kig het zij, toch de Arabische lexicographie op een nieuwen weg zal leiden. Dit was de droom mijner jeugd, mijn eerste werk is er getuige van, en het is voor mij een levendige zelfvoldoening dien verwezenlijkt te zien.»

Het groote werk was voltooid, maar helaas, nu de prikkel tot buitengewone inspanning was opgeheven, werd het merkbaar hoe de krachten, die reeds gedurende dien arbeid soms met werkstaking bedreigd hadden, allengs waren afgenomen. Misschien voor de eerste maal in zijn leven, vroeg hij: »Wat zal ik nu doen? Mijn programma is afgewerkt, iets van omvang kan ik niet meer ondernemen". Maar deze stemming duurde niet lang. Zoodra het Supplément in handschrift was afgewerkt, was hij tot een geheel anderen arbeid geroepen, die hem wel eene aangename afwisseling gaf, maar niet minder inspanning vorderde. De tweede druk der Recherches in 1860 verschenen was uitverkocht en hij wilde geen nieuwen druk geven alvorens alles overgewerkt te hebben, terwijl hij ook eenige stukken wenschte toe te voegen, die nog slechts in plan bestonden. De nieuwe uitgave verscheen ongeveer gelijktijdig met de laatste aflevering van het Supplément. Verscheidene stukken hebben daarin gewichtige verbeteringen en aanvullingen gekregen, zooals dat over verschillende oude steden in Spanje en dat over de Noormannen. Een gedeelte is geheel nieuw en hiervan is het onderzoek over Pseudo-Turpinus van bijzonder gewicht. Niet onmerkwaardig is het, dat DOZY hierin de eer van twee pauzen (den edelen CALIXTUS II en INNOCENTIUS II) moest verdedigen tegen eene verdenking die zelfs aan Pater FITA gegrond scheen. De hoogleeraar SIMONET in Grenada, een groot vereerder van DOZY, maar het alleen betreurende dat hij geen zoon der kerk was, kon zich, toen hij dit stuk gelezen had, niet weerhouden in El siglo futuro de hoop uit te spreken, dat zijn vriend op den goeden weg tot bekeering was. De nieuwe uitgave werd met geestdrift door de geleerde wereld ontvangen. Een derde druk van zulk een wetenschappelijk werk behoort stellig tot de zeldzaamheden. Die het boek kennen, waarin men, zooals BAIST het zoo goed uitdrukt, eene bladzijde wenscht na te slaan, maar het geheele artikel gaat lezen, vinden het begrijpelijk, dat het dezen opgang heeft gemaakt. Dozy was een man

van smaak. Niets stuitte hem zoo tegen de borst als vormlooze geleerdheid. Menigmaal luidde zijn oordeel over den schrijver van een wetenschappelijk werk: »hij weet er wel wat van, maar kan geen boek maken''. Vandaar voelde hij zich in den regel meer tot Fransche dan tot Duitsche geschriften aangetrokken, hoewel, als hij de boeken voor eigen studie noodig had, de laatste weder bij hem den voorrang hadden. Hij had op het gebied van stijl een fijn kunstgevoel en had zijn buitengewonen aanleg tot compositie door oefening tot een hoogen graad van voortreffelijkheid ontwikkeld. Zichzelve stelde hij hooge eischen. Ik geloof niet dat men zelfs in een enkele noot in zijne talrijke werken ééne slordigheid in taal of stijl zal ontdekken.

De meeste der nieuwe stukken in deze derde uitgave behooren tot eene latere periode der Spaansch-Arabische geschiedenis dan de overige. Dozy had eens het plan gehad, eene nieuwe reeks Recherches te geven, geheel aan deze latere periode gewijd. Maar hij vreesde het niet te zullen kunnen volvoeren en gaf het op.

De afmatting na de voltooiing van Supplément en Recherches, waarvan ik sprak, was alleen lichamelijk. Na weinige dagen was de onvermoeide geest met nieuwen arbeid bezig. Een der eerste door hem uitgegeven texten, Abdolwâhid's Geschiedenis der Almohaden, was uitverkocht, en dozy was gelukkig de gelegenheid te hebben om dien van de fouten zijner jeugd te zuiveren, zooals hij reeds in 1863 met zijne Scriptorum Arabum loci de Abbadidis had gedaan. Toen dit geschied was, besloot hij ook de texten van Ibn Adhâri en Ibno 'l-Abbâr te herzien, en hij heeft nog de voldoening gesmaakt kort voor zijn dood zijne Corrections in druk te zien.

Tijdens de redactie van het Supplément ging er zelden een week voorbij, dat ik niet een lijstje zwarigheden van dozy kreeg, met verzoek er mijne krachten aan te beproeven. Men kan denken dat ik er mijn best op deed. Ik zond hem dan mijne verklaring en kreeg die gewoonlijk een paar dagen

later terug, om wel tot mijne zelfvoldoening een groot deel doorgehaald te vinden ten bewijze dat het goedgekeurd en opgenomen was, maar ook een ander deel met aanmerkingen als »ge hebt er niets van gevat,» die mij weer eene verdediging van mijn gevoelen deden voordragen, waarin ik nu eens won, dan eens verloor. Dozy had daar schik in. Toen hij aan de revisie zijner Arabische texten werkte, was de verstandhouding met FLEISCHER weder hersteld en daarmede ook de oude gewoonte dezen over moeilijke plaatsen te raadplegen. Menigmaal zond hij nu zijne lijst van dubia aan FLEISCHER en mij tegelijk, en vermaakte zich kostelijk met onze antwoorden. Wat beiden op dezelfde wijze verklaarden werd door hem gewoonlijk overgenomen. Maar wat hij van mij niet aannam, zond hij aan FLEISCHER ter beoordeeling en omgekeerd van dezen aan mij, meest met enkele kernachtige opmerkingen van hemzelve. Zoo werd nog meer dan ééne moeilijkheid opgelost, terwijl hem dit intellectueele spel eene aangename afleiding bezorgde. Toen FLEISCHER zijne aantekeningen op de tweede helft van 't eerste deel van het Supplément aan DOZY ter beoordeeling zond, was hij nog alleen in staat, ze vluchtig na te gaan en aan te teekenen wat hij door mij gaarne wilde onderzocht hebben, want niet alleen was het hanteeren van boeken hem haast onmogelijk geworden, maar ook het zitten aan de schrijftafel kon hij slechts korte oogenblikken uithouden. Onder die omstandigheden werkte hij nog aan eene studie voor het Orientalistencongres bestemd, maar moest dit weldra staken. Hij heeft mij de eervolle, maar droevige taak opgedragen, die te voltooien.

Dit is het eenige dat onafgewerkt gebleven is. Geen ongebruikt materiaal, geen begonnen studiën meer in portefeuille. Alles wat deze buitengewone man beraamd heeft, heeft hij uitgevoerd, zonder bijwegen in te slaan, zonder arbeid te verrichten die niet stellig voor zijn doel moest dienen. Het is het geheim van de veelheid en volkomenheid zijner werken, die ons verbaasd doen staan. Dozy las nooit vluchtig, onthield wat hem belang inboezemde, teekende op wat hij

begreep voor eenig doel woordelijk te moeten gebruiken, spaarde zich dus de moeite van herlezen. Hij was zuinig op zijn tijd, werkte geregeld, doch zonder zich te overspannen. Alleen in het begin van den zomer, als bij de gewone werkzaamheden nog de examens kwamen, voelde hij zich moede en snakte hij naar de vacantie, die hij gewoonlijk met zijn gezin in eene stille, maar schoone natuur ging doorbrengen.

Weinige menschen hebben een leven gehad, dat zoo nabij het hoogste geluk komt dat men zich op aarde kan wenschen, als DOZY. Wij hebben gezien welk een schoon en afgerond geheel zijne werkzaamheid vormt, hoe hij zijne grootsche plannen heeft kunnen verwezenlijken, hoe hij met welverdienden roem en eer is overladen. Hij heeft zijn eersten wensch van een hoogleeraarschap in Semietische talen niet bevredigd gezien, maar zich daarover later verheugd, toen hij het ambt kreeg, waarvan de vervulling hem veel aangenamer was en beter pastte voor zijne groote gaven. Daarbij heeft hij de voldoening gehad, de vroeger door hem begeerde plaats te zien innemen door een zijner leerlingen, dien hij genegen was en van wien hij wist dat hij in zijnen geest zou onderwijzen. Geldzorgen heeft hij nooit gehad. Zijne gezondheid was tot voor weinige jaren uitstekend, zijne stemming steeds opgeruimd. Zijn huiselijk leven was allergelukkigst. Reeds op jeugdigen leeftijd huwde hij de vrouw zijner keuze; behalve den dood van zijn oudste zoontje, heeft hij geen verlies te betreuren gehad; zijne vijf overige kinderen heeft hij naar wensch zien opgroeien, zijne twee zoons goed gevestigd, twee zijner dochters gelukkig gehuwd. Kleinkinderen kwamen reeds het huis verlevendigen, dat zijne beminnelijke jongste dochter hare moeder hielp gezellig maken. Klein was het getal dergenen die het voorrecht hadden met hem om te gaan of geregeld met hem in briefwisseling te zijn. Maar deze weinigen waren beproefd en trouw en bezaten zijne warme toegenegenheid zooals hij de hunne. Wat zij in hem lief hadden, kan ik wagen het te omschrijven? Niet enkel zijn tintelend vernuft, zijne geestige

opmerkingen, zijne fijne satiere, niet enkel zijn veelzijdige kennis, zijn juist oordeel, zijn helder inzicht, dat den omgang met hem zoo aangenaam en nuttig maakte. Maar zijne oprechtheid, zijne openhartigheid, zijne waarheidsliefde, zijn eenvoud, zijne trouw. En hij is uit het leven gescheiden door velen betreurd, een naam nalatende zooals weinigen, vereerd in de geheele beschaafde wereld, met den onsterfelijken roem de eer des Vaderlands op wetenschappelijk gebied luisterrijk gehandhaafd te hebben. رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى
